

СТВОРЕННЯ УМОВ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Трактування різними науковцями сутності й особливостей розвитку національної свідомості й самосвідомості школярів, шляхів їх педагогічного забезпечення становить теоретичне підґрунтя нашої статті, дає уявлення про структуру цільових орієнтирів педагогічного впливу на особистість дитини як цілісне утворення.

Передусім зазначимо теоретичні положення психологів, які відображають сучасні уявлення про структуру свідомості й самосвідомості особистості. Щоб ефективно здійснювати педагогічний вплив на особистість учня з метою розвитку його свідомості й самосвідомості, необхідно спиратися на усвідомлення особистістю певних цінностей, їх емоційне переживання й осмислення (як стверджують психологи, структурними компонентами свідомості є емоційний та раціональний).

Формування національних цінностей відбувається в особистісно орієнтованому виховному процесі, провідну роль у якому відіграють морально-духовна і національно-свідома творчість учнів. Морально-духовна творчість учня початкових класів відповідає його потребі в засвоєнні національних цінностей як особистісних. Таку творчість І. Бех називає провідним психологічним механізмом розвитку особистості вихованця, спираючись на який є стрижнем психологічного супроводу особистісно орієнтованого навчання і виховання дітей. Важливою ланкою цього супроводу є спрямування національної свідомості особистості дитини на самосвідомість. Під самосвідомістю науковець розуміє сукупність усіх уявлень про себе, поєднаних з їх оцінкою, а компонентами Я-концепції вважає когнітивний, емоційний і поведінковий [1, с. 188].

При цьому треба спиратися на ті чинники, які, на думку І. Беха, можуть сприяти цьому процесу. Для формування у вихованця когнітивного компонента Я-концепція передбачає:

- усвідомлення й розуміння власних можливостей, потреб, мотивів, особливостей поведінки, тобто усвідомлення того, як він виглядає, як його сприймають інші й чи немає в цьому розбіжностей;

- усвідомлення і розуміння власної ролі у виникненні травматичних ситуацій.

Щодо емоційного компонента Я-концепції виховна робота має розгортатися в таких напрямках:

- набуття щирості у почуттях до самого себе й інших;
- набуття більшої спонтанності (самодовільності) у вираженні власних почуттів – позитивних і негативних.

Поведінковий компонент Я-концепції оптимізується в закріпленні нових способів поведінки, пов'язаних із підтримкою, взаємовідносинами з іншими учнями, відповідальністю [1, с. 188–189].

Як уже зазначалося вище, провідним компонентом у структурі особистості є емоційний, який відіграє важливу роль для спрямування свідомості на власне “Я”. Отже, першим цільовим орієнтиром педагогічного впливу на розвиток національної свідомості молодшого школяра вважаємо його емоційну сферу: емоційне переживання знань учня про цінності національної культури, забезпечене за рахунок засобів різних видів мистецтва, сприятиме формуванню відповідних знань як особистісних утворень.

Однак невирішеною частиною загальної проблеми залишилася проблема створення умов ефективного функціонування педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості та самосвідомості учнів початкових класів.

У численних публікаціях з цієї проблеми немає обґрунтування умов ефективного функціонування педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості та самосвідомості молодших школярів.

Отже, *мета статті* – теоретично узагальнити та розв'язати проблему створення умов ефективного функціонування педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості та самосвідомості учнів початкових класів; показати ефективність створених умов розвитку національної свідомості та самосвідомості на уроках української мови та народознавства.

Функціонування визначених структурних компонентів системи педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості та самосвідомості учнів початкових класів залежало від ефективності створених нами відповідних педагогічних умов. Перша умова – створення ситуацій внутрішнього сприйняття учнями знань про українську культуру як самоцінних; ця умова насамперед забезпечувалася нами за допомогою розробленого навчально-методичного посібника “Розвиток національної свідомості молодших школярів: збірник завдань для учнів 4 класу”. У цьому посібнику учням було запропоновано комплекс таких завдань:

- 1) виразно прочитавши поетичний твір, опишіть ті почуття, які виникли у вас у зв'язку зі змістом поезії;
- 2) напишіть твір-мініатюру за мотивами оповідання, казки, байки, вірша тощо, в якому висловіть власні почуття й думки щодо змісту твору;
- 3) здійсніть словесний опис: теми “Пори року”, конкретної події з історії України, продуктів народної творчості, українських обрядів, традицій тощо;
- 4) вивчіть напам'ять ті рядки твору, які запали в серце, намалюйте ілюстрації до вірша, оповідання, казки тощо;
- 5) пригадайте і запишіть у зошит колядку або щедрівку твого краю та висловіть власні почуття щодо неї;
- 6) намалюйте своє родовідне дерево та зробіть висновок, визначте, які емоції переважають у процесі емоційного переживання власного родо-воду;

7) знайдіть у тексті засоби, якими автор передає красу рідної природи; записавши ці вирази, додайте, якщо можете, до них власні;

8) назвіть, які почуття викликають у вас народні звичаї, прикмети, пов'язані з народним календарем, зафіксуйте враження у зошиті;

9) з'ясуйте власні почуття щодо конкретних думок про патріотизм, запишіть це у зошиті;

10) дайте емоційну оцінку дій героїв конкретного твору, опишіть які почуття у вас викликає біографія відомого письменника;

11) візьміть участь у висвітленні або театралізації на уроці народних легенд, переказів, народних звичаїв;

12) виберіть і вивчіть напам'ять кращі вірші про Т. Шевченка і Україну;

13) самостійно вивчіть і проспівайте щедрівки, веснянки, заклички; опишіть, що ви відчуваєте, коли співаєте народні пісні;

14) які відчуття у вас виникають під час знайомства зі славною історією українського козацтва;

15) напишіть твір-мініатюру на тему “Моє ставлення до Перебенді”;

16) після уроків художньої праці помилуйтеся продуктом власної творчості: вишитою серветкою, хустинкою, рушником, створеною до Великодня писанкою тощо;

17) візьміть участь у шкільній презентації української кухні, в рекламі продуктів власної творчості; за результатами такої презентації запишіть у зошит особисті враження;

18) перетворіться на дослідників секретів народних ремесел та промислів, з цією метою здійсніть пошук особливих технологій створення української вишиванки, народної кухні, гончарного мистецтва, лозоплетіння, створення дерев'яних глечиків, народних іграшок з глини, тіста, соломи, тканини.

Наведемо приклади, що ілюструють якість виконання деяких завдань учнями. На уроці українського читання, вивчаючи напам'ять вірш Г. Чернь “Рідна хата”, учні четвертого класу з великим емоційним піднесенням розповідали про рідну хату, висловлювали високі почуття до України, рідної батьківської хати. Так, Данило Міліковський палко доводив: “На світі дуже багато різних країн, де є свої “гори, полонини”, “трави”, природа, але в мене є одна найдорожча, прекрасна моя Україна”. Аліна Ткачук дуже вразила учнів своєю розповіддю про неповторну красу нашої Вітчизни, бо саме в Україні “солодко пахнуть квіти”, “шумлять степи безкраї, наче вміють говорити”, “ясніше сонце сяє”. Кирило Карапетов зробив власні висновки: “На світі є дуже багато країн, але я щасливий тим, що народився, живу, навчаюся в Україні. І мрію про часи, коли я буду проектувати, конструювати машини і піду працювати до татка, який керує машинобудівельним заводом у м. Курахове Донецької області”. Підсумком нашого уроку стала експозиція книжок, історичних фотокарток, газет, журналів, малюнків, доповідей дітей під назвою “Донеччина моя”.

Завданням щодо формування у дітей національної свідомості було вивчення нами на факультативних годинах із народознавства у клубі “Барвіночок” народних назв місяців, їх походження, значення та об’єднання в пори року. Систематичні вправи молодших школярів у словесному малюванні особливостей осені як пори року сприяли відображенню у свідомості кожного з них краси рідної природи на рівні особистісної цінності. Проілюструвати це можна на прикладі твору-мініатюри Леоніда Шмалія: “Осінь приходить з чарівною паличкою, яка одягає в золоті шати дерева, кущі, трави, квіти. Мені здається, що в неї на голові золота корона, яка прикрашена дорогоцінними камінцями”. Ганна Боряк уявляє: “Осінь – щедро королева, яка допомагає людям зібрати вчасно врожай, підготуватися пташкам та звірям до зими”. Єрванд Мхикян описує пізню осінь динамічно, в русі: “Коли дерева стоять голі, листячко падає з дерев і кружляє повільно у повітрі. Це схоже на “листяний танок”. Танцюючи у повітрі, вони ніби такими рухами прощаються одне з одним до іншого року”.

Особливу увагу ми акцентуємо на засвоєнні учнями народних традицій, сутності українських обрядів тощо. Так, наприклад, восени на клубних годинах з народознавства ми разом з учнями організуємо “Українські вечорниці”. На це свято запрошуємо бабусь, дідусів, батьків. Таке свято об’єднує: спілкується молоде і мудре покоління. Діти досить емоційно жартують, розповідають гуморески, небилиці, розважаються, співають “Ой є в лісі калина”, “Подоляночка”, грають у народні ігри “Пан Калитинський і Пан Коцюбинський”, “Гуси, гуси, додому”. Батьки та бабусі готують народні страви: вареники з картоплею, капустою, солодоці, але головний атрибут – випікають калиту. Калита – рум’яний хліб круглої форми посередині з діркою, який оздоблений родзинками, прикрашений червоною стрічкою. Дітям дуже сподобалась гра “Пан Калитинський і Пан Коцюбинський”. З жартами, сміхом діти грали в гру та їли калиту.

І традиційно осінь як пору року ми закінчуємо святом “Веселий Ярмарок”. На шкільне подвір’я ми виносимо столи. Діти приносять товар і починають рекламувати, виставляти на продаж учням інших класів. Нашим учням дуже подобається це свято, яке приваблює їх українським колоритом, національними костюмами, витівками циган та серйозністю бізнес-професій: директор фірми, комерційний директор, касир, бухгалтер, охоронці. На виручені гроші комерційний директор Данило Міліковський купив дітям книжки на згадку про ярмарок. А інші гроші зберігаємо і використовуємо для потреб класу, для інших свят.

Певне виховне значення має свято Святого Миколая, яке припадає на 19 грудня. У шкільному святі, крім учнів, беруть участь батьки, бабусі, дідусі. До свята учні мають підготуватися: вони повинні добре вчитися, бездоганно виконувати обов’язки в школі, вдома, оскільки діти знають, що Миколай вночі приходить з подарунками тільки до чемних, вихованих, ввічливих дітей. У школі вчитель знайомить учнів з легендою про Святого Миколая: “Одного разу до Бога прийшов Святий Касіян і каже: “Скажи мені, будь ласка, Боже, чому Святого Миколая святкують двічі на рік (взимку, навесні), а

мене тільки раз на чотири роки – у високосний рік”. Бог попросив янгола, щоб він привів Святого Миколая. Першого разу янгол йому відповів, що Миколай допомагає рибалкам, які потопують у морі. Знову янгол пішов за Миколаєм, а він у справах: рятує людей від пожежі. На третій раз пішов янгол і побачив, що загруз віз з кінями у багнюці, та знову Миколай допомагає. І так він ходив тричі. Через деякий час приходить Миколай: одяга на ньому брудна, руки натружені, мозолясті, стомлений. А потім Бог каже Касіяну: “Ось подивись на Святого Миколая, які він добрі справи робить, а ти в цей час убрався паничем: на тобі чоботи білі, ризи розшиті золотом. Тому люди тебе будуть боятися, але не поважатимуть, лише один раз на чотири роки святкуватимуть, а Святого Миколая святкуватимуть двічі на рік”. А в позаурочний час діти розігрують театралізовану виставу за мотивами легенди.

Практика розвитку національної свідомості особистості молодшого школяра доводить, що найбільший потенціал для створення ситуацій емоційного переживання дітьми національних цінностей, зафіксованих у народних легендах, переказах, звичаях, має їх театралізація на уроках та в позаурочний час. Так, у четвертому класі на уроці українського читання виконували колядки, щедрівки, засівні. Найбільше позитивних вражень виникло у дітей тоді, коли вони не просто знайомилися з традиціями й обрядами українців напередодні Нового року (цей період називали на Україні Щедрим вечором, Щедриком, Меланками), а коли самі брали активну участь у цьому святі. Хлопці – учасники експерименту зранку ходили по оселях і засівали, зичили господарям щастя, здоров’я, втіхи, злагоди у Новому році: “На щастя, на здоров’я, на Новий рік, на нове літо сій, Боже, роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю!”, “На щастя, на здоров’я, на той Новий рік, щоб було ліпше, як торік”.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження зроблено загальні висновки про те, що провідними умовами ефективного функціонування системи педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості учнів початкових класів є такі:

1. Сформованість у вчителя високого рівня знань теорії та технології організації навчально-виховного процесу молодшого школяра.

2. Створення ситуацій емоційного переживання учнями педагогічних установок на оволодіння національними цінностями: усвідомлення знань про національну культуру на самоцінному рівні; стимулювання розвитку в учнів поетичного слуху, відтворювальної уяви, “кольорового” бачення ними національних цінностей, уміння аналізувати образно-емоційний зміст творів, давати їм естетичну оцінку; орієнтація дитини на позитивні результати діяльності щодо засвоєння певних національних цінностей у родині та в школі.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : навч.-метод. посіб. : у 2 кн. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 341 с.
2. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології / Г. Ващенко. – К. : Школяр: Рада ЛТД, 2000. – 416 с.
3. Вивчення національно свідомої особистості: (методичні рекомендації): метод. посібник / [Д.О. Тхоржевський (ред.); Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; Глухівський держ. пед. ін-т ім. С.М. Сергєєва-Ценського]. – Глухів, 2001. – 144 с.

4. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналіт.-інформ. матеріали / [О.В. Бабак, І.Д. Бех, Т.Е. Василевська та ін. ; Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді]. – К., 2003. – 190 с.

5. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 13. – С. 2–16.

СІГІДА Т.В.

УРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МИСЛЕННЯ УЧНІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ СТАРШИХ КЛАСІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТІВ ПРИРОДОЗНАВЧОГО ЦИКЛУ

У світлі змін, що відбуваються в сучасному українському освітньому просторі, а саме: при переході до профільного навчання у старшій школі, постає питання, чи існує необхідність дослідження особливостей мислення учнів різних профілів при засвоєнні ними “неосновних”, непрофільних предметів (наприклад, учнів класів гуманітарних профілів під час вивчення природознавчих дисциплін) і чи варто говорити про відмінність мислення учнів різних профілів узагалі.

Варто наголосити, що профілізація навчання не передбачає його односпрямованості – недоцільно робити акцент лише на компонентах спеціалізованої освітньої галузі, при цьому відкидаючи або надмірно спрощуючи кількісний показник навчального матеріалу інших дисциплін як таких, що потрібні учню в його майбутньому житті і професійній діяльності. Не можна обмежувати засвоєння знань про світ учнями гуманітарних класів лише поглибленим вивченням гуманітарних та суспільствознавчих предметів, адже очевидно, що підвищення якості природничої освіти гуманітаріїв особливо необхідне їм для продуктивного адекватного існування у своєму довіллі.

Мета статті – з'ясувати, якою повинна бути природнича освіта гуманітаріїв і чи повинні її зміст, методика викладання відрізнятися від вивчення компонентів освітньої галузі “Природознавство” у спеціалізованих класах з поглибленим вивченням природознавчих дисциплін. Визначити це можна, проаналізувавши психологічні особливості (зокрема мислення) учнів зазначеної категорії.

Дослідженню змісту освітньої галузі “Природознавство”, який би сприяв формуванню цілісних знань учнів про світ, особливостей методики викладання природничих предметів учнів-гуманітраїв, психолого-педагогічних основ викладання природознавчих дисциплін у класах гуманітарного профілю присвячено немало пошуків і праць вітчизняних та зарубіжних учених. Але для визначення особливостей засвоєння знань учнями старших класів гуманітарного профілю при викладанні предметів природознавчого циклу особливо цінність становлять педагогічні розробки основ викладання природничих наук (І. Алексашина, С. Гончаренко, В. Ільченко, К. Гуз, Л. Рибалко); праці, присвячені вивченню гуманітарного способу пізнання (Ю. Лотман, Д. Лихачов, Г. Гачев, М. Бахтін, М. Бубер, В. Біблер, В. Зінченко); дослідження філософських аспектів окресленої проблеми (С.Б. Кримський, М.В. Ричік, О.В. Славін та інші).